

МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС КАЗКИ «СИНЯ БОРОДА» У КІТЧЕВОМУ ЧІК-ЛІТІ Е. Л. ДЖЕЙМС «П'ЯТДЕСЯТ ВІДТІНКІВ СІРОГО»

Валерія Дмитрієва

ORCID iD: 0000-0002-2022-5640

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
вул. Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, Україна, 65044
v.w.dmitrieva@gmail.com

Намагаючись проаналізувати сучасний роман Е. Л. Джеймс «П'ятдесят відтінків сірого», ми змушені мати справу з постмодерністським поетичним кодом, в межах якого відбувається неоднозначне і провокаційне тлумачення архетипів колективного несвідомого. У межах функціонування мотивів і архетипів казки Шарля Перро роман «П'ятдесят відтінків сірого» розглядається як історія Синьої Бороди ХХІ століття. Роман виступає як китчевий фанфік і продукт споживання – бестселер. Аналіз цього твору проводиться в контексті еротичного чік-літа, де присутнє переосмислення класичних гендерних ролей.

Ключові слова: масова література; чік-літ; еротичний роман; бестселер; категорії Ерос і Танатос; китч.

Архетипні образи, що існують і сприймаються як загальнолюдські, з часом перетворюються на добре відомих персонажів міфів і казок. Потрапляючи в літературу, вічні образи перебувають у більш реалістичних і об'єктивно наявних умовах, але в них все одно відображаються первинні архетипні уявлення та символи. До таких образів належить і архетип чоловіка-хижака. Крім того, виникаючи заново на кожному новому етапі розвитку культури, такі образи схильні набувати абсолютно нового актуально-виписаного вигляду. Це відбувається внаслідок того, що суспільство як особлива рухлива сукупність постійно генерує особливі смисли й символи, якими щодня керується обиватель, сприймаючи себе частиною цього суспільства [3].

Намагаючись проаналізувати сучасний роман Е. Л. Джеймс «П'ятдесят відтінків сірого», ми змушені мати справу з постмодерністським поетичним кодом, у рамках якого відбувається неоднозначне і провокаційне тлумачення вічних тем і архетипних уявлень. ХХ століття сформувало покоління споживачів, а вони зі свого боку зробили і книгу товаром. Ринкова психологія поступово впроваджувалася і проникла в багато голів, дотичних до мистецтва. Наприклад, знадобився особливий вид літератури, яка воліла б дарувати читачеві побутову «красивість» [2, 127–128].

Саме такий тип літератури одного разу зарекомендував себе як «бестселер», цінність якого й досі визначається кількістю проданих примірників. З огляду на це створені спеціальні списки, які ранжирують літературу за критерієм її окупності. Цьому сприяла поява й низки літературних премій [13].

Складність цього процесу полягає у великій кількості жанрів популярної літератури. До них відносять і чік-літ – жанр масової літератури, що почав формуватися передусім у зв'язку зі змінами, яких зазнала гендерна проблема у

XXI ст. Назва «чік-літ» походить від англ. chick – «лялечка», «ціпочка» (про молоду жінку). Сленгове походження, яке знижує образ дівчини до рівня «дівки», допомагає зрозуміти і спрямованість чік-літератури. Чік-літ націлений зацікавити домогосподарок, які сумують за гострими відчуттями, або жінок, розчарованих у сімейному житті [9].

Кріс Мазза і Джеффри Де Шелл визначили цю літературу як іронічну характеристику щодо сукупності творів, що вийшли за межі зображення жінки як жертви. Дослідників літературної творчості це змусило говорити про пов'язаність такого виду читива із постфемінізмом [9, 324].

Отже, чік-літ – це жанр сучасної постфеміністичної прози, її «нова хвиля». За визначенням Ю. Ремаєвої, це «популярні й дотепні книги про незалежних молодих жінок, які в основному живуть у мегаполісі, працюють, шукають свою любов» [8, 18].

С. Філоненко зауважує, що головна героїня подібних романів – завжди молода жінка 20–30 років, городянка. Оповідання цього жанру позначені легкістю, грайливістю, очевидним або прихованим гумором. Серед основних тем можна назвати відносини між людьми; консюмеризм; низку інтересів, що претендують на оригінальність; прагнення до самовдосконалення (частіше фізичного). Героїня такого роману цілком покладається на своїх подруг і друзів як на особливу «міську сім'ю». У фіналі твору вона отримує новий життєвий досвід, певні уроки йдуть на користь, до того ж вона стає зрілішою як особистість [18].

До переліку позитивних зрушень у характері героїні переважно входять її успіхи в любовній сфері, кар'єрне зростання й сентиментальна впевненість у тому, що «все закінчується добре» й у житті завжди присутній свій «happy end». Успішна кар'єра найчастіше пов'язана з рекламою, телебаченням чи випадковим запрошенням на знімальний майданчик. Дівчина романів чік-літ твердо засвоїла, що жіночий вік короткий і слід ловити щастя зараз, а не відкладати «на потім». Психологічний тип такої жінки, звичайно ж, реалізує себе в інтимній сфері, тому романи чік-літ рясніють еротичними сценами.

Об'єктом нашого дослідження став еротичний роман-бестселер Е. Л. Джеймс «П'ятдесят відтінків сірого» (I частина трилогії) як зразок модернізованого жанру чік-літ. Зауважимо, що трилогія «П'ятдесят відтінків...» є фанфіком до відомої саги «Сутінки», яку відносять до паранормальних романів [20].

Фанфік (fanfic) – жанр, що експлуатує давно відомий або дуже популярний сюжет і намагається інтерпретувати його у зв'язку з новими авторськими установками, не боїться бути вторинним, а приваблює читача яким-небудь неймовірним, інтригуючим сюжетним ходом. Підкреслимо, що жанр фанфік вже є невід'ємною частиною сучасної літератури і з кожним роком набуває все більшої популярності. З появою інтернету сформувався певний фанфік-соціум, який, розширюючись, перетворився в окремих розділ субкультури. Розвитку фанфіків сприяють сайти з фан-творчістю на найпопулярніші книги та фільми. При цьому інтернет служить дзеркалом відносин автора й читача, виступає посередником, що сприяє поширенню й популяризації цього жанру [6].

Творцям фанфіків зазвичай важко домогтися комерційного успіху але, тим не менш, роман Е. Л. Джеймс виявився бестселером. І хоч трилогія часто позиціонується як роман еротичний, зауважимо, що розглядати «П'ятдесят відтінків сірого» тільки в рамках цього жанру є дещо поверховим. Письменниця орієнтує свого читача на традиції Маркіза де Сада й Захера Мазоха, що зрештою робить її романи не більш скандальними, аніж, наприклад, романи Л. Лоуренса. Герой «П'ятдесяти відтінків сірого» – це Синя Борода ХХІ століття, який має пристрасть до БДСМ і тримає її в таємниці за дверима «кімнати насолод». Е. Л. Джеймс уводить нас у світ сучасного садизму, де діють закони еротичного дозвілля. У її романі мова йде про розвиток любовних відносин з допомогою сексуального спілкування. Через секс показуються характери героїв і розвиток цих характерів. Фрейдистська складова стає центральною для оповіді, тому Ерос у тлумаченні З. Фрейда видається тут за життєву позицію.

Отже, починаючи з 1920 р. (з роботи З. Фрейда «По той бік принципу задоволення»), поняття еросу виступає одним з двох основних інстинктів психічного життя людини. Рушійною силою еросу є лібідо – енергія всіх сексуальних потягів. За З. Фрейдом, Еросу протистоїть Танатос як потяг до смерті, агресії й деструкції; боротьба цих сил є активною, фундаментальною і є підставою для життя, визначаючи психічну діяльність людини [11].

Беручи за основу вчення З. Фрейда, мазохістсько-садистські відносини в романі Е. Л. Джеймс можна пояснити через взаємодію Еросу й Танатосу. Так, прийняття героїнею Анастейшею Стіл ролі «сабміссіва» (веденого в БДСМ) наближує її до особливого клану прихильників мазохізму. Тих, хто стверджує, що в любовній грі з Еросом частина Танатоса все одно лишається всередині людини і, насолоджуючись, вона не тільки не забуває про смерть, а й тяжіє до неї [11].

Садистом у романі виступає Крістіан Грей – руйнівник, що, підкоряючись Еросу, граючи з ним, вважає за краще Танатос [10, 365].

З огляду на позицію Пітера Відмена, який обґрунтовує появу садизму й мазохізму невдоволенням культурою як зводом правил і обмежень особистості, скажемо, що садизм можна розглядати як певний «сплав» Ероса й Танатоса, у якому задоволення суб'єкта, безумовно, буде пов'язане із заподіянням болю об'єкту [22, 1059–1082].

Еріх Фромм у книзі «Анатомія людської деструктивності», аналізуючи останні роботи З. Фрейда, зауважував, що для цього психотерапевта садизм став уже якоюсь сумішшю Ероса й Танатоса, що має екстравертивну спрямованість. Таким же чином він коментує й мазохізм, який має інтровертивну спрямованість [12, 618].

Повертаючись до роману Е. Л. Джеймс, можемо стверджувати, що перед нами не що інше, як роман про реалізацію Ероса з допомогою Танатоса. Ця взаємодія сприймається як акт руйнівної сили, якою проникнута сучасна молодь. У такому контексті любов, втрачаючи свої піднесені якості, утілює страждання (не тільки індивідуальне, а й суспільне), що демонструє себе в неприборканій пристрасті, у катуванні партнера і взагалі оточення.

В історії любовних відносин, запропонованих Е. Л. Джеймс, чоловік виступає вже не стільки вбивцею жіночої суті (як це було, наприклад, в Анджели Картер) і не самозакоханим маніяком (як у Амелі Нотомб), і тим паче не серійним убивцею Шарля Перро. Синя Борода Е. Л. Джеймс – витончений садист, відносини з яким – квінтесенція руйнівної пристрасті. Як і Синя Борода Шарля Перро, герой нового роману запрошує героїню познайомитися з його володіннями, але на відміну від старої казки, роман ХХІ століття пропонує негайне посвячення головної героїні в секрет її коханого. Отже, герой Шарля Перро карає за цікавість, а сучасний тиран дарує покарання як варіант любові.

Звертаючись до символіки кольору, зауважимо, що синій колір (основний у старій легенді та в казці Шарля Перро) в Е. Л. Джеймс змінюється на сірий. Але в обох випадках колір виноситься в назву твору. Ситуація з Крістіаном Греем неоднозначна, адже письменниця не пояснює його прізвища (з англ. «сірий»). Можливо, цей колір слід розглядати в контексті хиткого постмодерністського мислення, згідно з яким у нашому світі немає нічого чіткого й однозначного, чорного й білого.

Число 50, теж винесене в заголовок, теж викликає низку питань. Відомо, що людське око здатне розрізняти тільки 32 відтінки сірого. То, може, у п'ятдесяти відтінках і прихований сенс слів «відчуття були на межі» [7]? Якщо так, то зміст твору можна розуміти в такий спосіб: його герої живуть на межі життя й смерті – у тому малому просторі, який розділяє почуття-пристрасть-смерть.

Крім того, текст роману пропонує особливий погляд на героя: Крістіан Грей асоціюється з «похмурим» або «темним», як і Синя Борода Шарля Перро. Проте після прочитання трилогії дізнаємося, що його похмурі нахили – наслідок численних психічних травм дитинства: «Я пізнав усі п'ятдесят відтінків зла» [7].

Отже, імідж «поганого хлопця» як скандального улюбленця читачів чік-літу, у другій частині трилогії повинен був змінитися іміджем психологічно травмованої дитини, яка навчилася висловлювати любов за допомогою страждання й заподіяння болю. Можливо, саме це трактування відносного образу Грея і причин руйнації поняття класичного кохання лягло в основу його імені.

Здавалося б, людство протягом багатьох століть мислить схожими морально-етичними категоріями. Якщо це так, то архетип чоловіка-хижака в кожному національному варіанті літературного твору повинен набувати негативних конотацій. Але, як виявилось, постмодерністський світ-хаос вніс свої корективи у функціонування класичних мотивів і архетипів колективного несвідомого.

У «П'ятдесяти відтінках сірого» Синя Борода – похмурий, темний (синій) убивця – змінюється неоднозначним образом Крістіана Грея (сірої людини), готового дарувати любов, але тільки так, як це робить садист.

А що ж у такому разі відбувається з образом Анастейші? Коментуючи питання садизму, Анджела Картер (відома вмінням увести магичні елементи в реалістичну картину світу; її оповідання, виконані в дусі магичного реалізму, особливо цікаві своїм відображенням гендерних стереотипів і їх розвінчанням; її жінки заперечують патріархальний досвід ставлення до жіночого «я») у книзі «The Sadeian Woman. Ideology of pornography» (1978) ставить питання про

творчість маркіза де Сада і пропонує новий погляд на «морального порнографа» де Сада – того, хто використовує «порнографію як критику наявних відносин між статями» [14].

Головною для неї стає дилема, висловлена героєм «Ночей у цирку» (1984): «Де, мій старий друг, взагалі шукати жіночу честь? У її вагіні чи в її душі?» [13].

Письменниця стверджує, що такий «режисер», як де Сад, грає роль критика неправильних моральних засад. Його роботи, якщо вірити Анджелі Картер, ставлять порнографію в служіння жінці. Джульєтта, одна з героїнь книги, раціональна, порочна і, щоб отримати владу, схильна маніпулювати людьми, використовуючи свою сексуальність. Це ділова й упевнена в собі емансипована жінка. Доводиться прийняти висновок, що саме такий тип жінки, на думку автора феміністської прози, є героїнею ХХІ століття. Закономірно, адже Е. Л. Джеймс, відображаючи у своїй творчості принципи любові, оспівані де Садам, показує перетворення головної героїні з безвольного «сабміссіва» на впевнену владну жінку, здатну й садиста зробити нормальною людиною.

Романи Е. Л. Джеймс, об'єднані задумом трилогії «П'ятдесят відтінків сірого», яскраво ілюструють природу масової літератури. Перший роман демонструє нав'язливу вторинність і формульність, які не помітити просто неможливо. Але його сенс визначається екскурсом у гендерні відносини ХХІ століття. Друга частина трилогії несподівано демонструє перехід до жанру трилера, який завжди займає увагу невибагливого читача. Потім, в останній частині трилогії, ми знову занурюємося у світ почуттів як у хворобливу мару. Але таку, яку міг подарувати Попелюшці її недосяжний принц. І хоча здається, що хворобливі відносини коханців поновлюються, і вже вона стає садисткою, зазначимо, що такі відносини в третій частині набувають вигляду звичайного плину особистого життя й не мають нічого спільного із садистськими ідеями першої частини. Різноманітність підходів до теми, безумовно, приваблива, а втім це кітч.

За В. Адорно, кітч завжди несе із собою псевдокатарсис [1]. Для досягнення катарсису – найвищої точки конфліктного протистояння й очищення – читачеві Е. Л. Джеймс потрібні не справжні почуття, а симуляція неіснуючих, надуманих почуттів. Ці псевдопочуття, представлені в розпалі пристрастей, нівелюють цінність історії, яка загалом покликана не стільки ознайомити нас зі світосприйняттям сьогоденних молодих людей, скільки привернути увагу цікавих, ґрунтуючись переважно на сексуальних пристрастях.

Важливим моментом є затребуваність роману суспільством. Світ БДСМ, створений британською письменницею, на думку Германа Броха, виступає саме таким – затребуваним, бажаним і навіть ідеальним для людини ХХ століття [18, 34].

Морально-етичне питання в подібних текстах просто відкидається й замінюється плебс-насолодою, яку отримує читач від споглядання картини «розкішного життя» молодої пари з мегаполісу. Обрана тематика приречена на успіх, оскільки, як і будь-який кітчевий твір, роман «П'ятдесят відтінків сірого» експлуатує надмірне вираження емоцій. Про це говорив Роберт Соломон, першим заявивши, що кітчу властиві надумані надемоції, якими можна залучати й маніпулювати [20, с. 1–14].

Окупність цього, уже екранізованого у 2015 р. кітчевого бестселеру логічна, попри відверту пропаганду морального занепаду людських взаємин. Пояснюється вона тим, що цей роман, як і будь-який текст-кітч, не тільки прощає, а й підносить моральне каліцтво, відвертаючи погляд читача від етичної сторони питання [15]. Як зазначила Т. Гундорова, кітчу завжди (згадаємо Верку Сердючку) властива афірмація як естетизація споживання [4, 467; 5, 29].

Отже, роман «П'ятдесят відтінків сірого» – це свого роду заміник справжніх емоцій, текст якого позначає себе як знак знаку, штучно створений симулякр справжніх почуттів. Можна вважати, що цей роман Е. Л. Джеймс є кітчевим фанфіком, і значить, відносити його до вторинної літератури, покликаної розважати, а не розмірковувати. Аналіз цього роману в контексті еротичного чік-літу обґрунтований тим, що «П'ятдесят відтінків сірого» є відображенням ескалації антигуманних настроїв і загострення рис класичних гендерних ролей, яке відбувається в сучасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно В. Эстетическая теория (Философия искусства) / В. Адорно. – М. : Республика, 2001. – 448 с.
2. Андреева А. А. Языковая картина мира в заголовках современных англоязычных бестселлеров / А. А. Андреева // Вояджер: мир и человек. – 2015. – № 5. – С. 127–130.
3. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
4. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї / Тамара Гундорова. – К. : Грані-Т, 2013. – 467 с.
5. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Тамара Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.
6. Денисова А. Фанфикшн как субкультура и феномен массовой литературы / А. Денисова // Аналитика культурологии. – 2012. – № 24. – С. 141–143.
7. Джеймс Э. Л. Пятьдесят оттенков серого / Эрика Леонард Джеймс. – М. : Эксмо, 2012. – 528 с.
8. Ремаева Ю. Г. Постфеминистская проза Британии на рубеже XX–XXI вв. (феномен «чиклит») : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Ю. Г. Ремаева. – Нижний Новгород, 2007. – 21 с.
9. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : монографія / Софія Філоненко. – Донецьк : Ландон XXI, 2011. – 430 с.
10. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции / Зигмунд Фрейд. – М. : АСТ, 2008. – 606 с.
11. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия / Зигмунд Фрейд. – Харьков : Фолио, 2009. – 286 с.
12. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : АСТ, 2015. – 624 с.
13. Carter A. Nights at the circus / Angela Carter. – 1984. – 192 p. – URL: <https://www.scribd.com/document/147558150/Nights-at-the-Circus-Angela-Carter>.

14. Carter A. The Sadeian Woman: And the Ideology of Pornography / Angela Carter., Pantheon Books, 1978. – 154 p.
15. Harris D. Kitchefication of September 11 / Daniel Harris. – URL: https://www.salon.com/2002/01/26/kitsch_2.
16. Gall C. Are They Fact or Are They Fiction? The Sadeian Women of Angela Carter : thesis of master of arts / Gall Catherine. – 1999. – URL: <http://thekeep.eiu.edu/theses/1654>.
17. Glasburgh Michele M. Chick lit: the new face of postfeminist fiction? : A Master's Paper for the M.S. in L.S degree / Michele M. Glasburgh. – November, 2006. – 97 p. – URL: <http://etd.ils.unc.edu:8080/dspace/bitstream/1901/349/1/micheleglasburgh.pdf>.
18. Broch H. Kitsch and Tendentious Art / Hermann Broch // Geist and Zeitgeist. The Spirit in an Unspiritual Age. – New York : Counterpoint, 2002. – P. 31–39.
19. Marble Anne. Fantasy, Futuristic and Paranormal Romances / Anne Marble. – URL: <http://www.writing-world.com/romance/fantasy.shtml>.
20. Solomon R. On Kitsch and Sentimentality / Robert Solomon // The Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 1991. – Vol. 49. – #1. – P. 1–14.
21. The New York Times Best Sellers. – URL: <https://www.nytimes.com/books/best-sellers/?mcubz=1>.
22. Widmer P. Zum Problem des Todestriebes / Peter Widmer // Psyche. – 1984. – № 38. – P. 1059–1082.

**МОТИВАЦИОННЫЙ КОМПЛЕКС СКАЗКИ «СИНЯЯ БОРОДА»
В КИТЧЕВОМ ЧИКЛИТЕ Э. Л. ДЖЕЙМС «ПЯТЬДЕСЯТ ОТТЕНКОВ СЕРОГО»**

Валерия Дмитриева

Предпринимая попытку проанализировать современный роман Э. Л. Джеймс «Пятьдесят оттенков серого», мы вынуждены иметь дело с постмодернистским поэтическим кодом, в рамках которого происходит неоднозначное и провокационное истолкование архетипов коллективного бессознательного. В рамках функционирования мотивов и архетипов сказки Шарля Перро, роман «Пятьдесят оттенков серого» рассматривается как история Синей Бороды XXI века. Роман выступает как китчевый фанфик и продукт потребления – бестселлер. Анализ данного произведения производится в контексте эротического чиклита, где присутствует переосмысление классических гендерных ролей.

Ключевые слова: массовая литература; чиклит; эротический роман; бестселлер; категории Эрос и Танатос; китч.

**A GROUP OF THE “BLUEBEARD” FAIRYTALE MOTIVES
IN A KITSCH CHICK-LIT NOVEL “FIFTY SHADES OF GREY” BY E. L. JAMES**

Valeriia Dmytriieva

The major objective of this study is to investigate the erotic bestseller by E. L. James “Fifty shades of grey” as an example of the chick-lit genre. Central to the entire novel the notion of “chick-lit” is a genre of modern postfeministic prose, engaging itself with popular and witty writings about independent young women who most often live in megalopolises, work and look for their love.

Drawing upon the peculiarities of its formation we must state that the trilogy “Fifty shades...” is a fanfic on the world-famous saga “Twilight”, which is in its turn a paranormal novel. Thus we state that recent trends have led to a proliferation of internet literature, which promotes popularization of mass literature writings, which are well sold. Despite being popular, a bestseller

suffers from being secondary. Previous evidence suggests that the novel possesses kitsch characteristics, exploiting excessive emotions that lead to a sadistic relationship.

What we can state about the novel is largely based upon Z. Freud's studies that investigate how the masochistic-sadistic relations function. Thus, a major conflict of the novel can be explained through the interaction of Eros and Thanatos. Sadomasochism is perceived as an act of all-destroying power, which satisfies interests of the modern reader. In this context, love, losing its sublime qualities, embodies individual and social suffering.

To conclude with, we can say that like the Bluebeard, the main character of the new novel invites the heroine to get acquainted with his mansion, but unlike the old fairy tale, the 21st century novel offers an immediate initiation into the mystery of the main character. It turns out that if the hero of Charles Perrault punishes for curiosity, the modern tyrant gives punishment as a variant of love. Postmodern world-chaos alters a classical pattern of functioning motives and reinterprets the value of pervasive archetypes in the collective unconscious.

Key words: *mass literature; chick-lit; erotic novel; bestseller; categories of Eros and Thanatos; kitsch.*

Стаття надійшла до редакції 14.12.2017

Прийнято до публікації 29.12.2017